
Небојша С. Шулетих¹
(Балканолошки институт САНУ)

НИШКИ ЈЕРАРСИ (1528–1766)²

Анстракт: Циљ чланка је да се на основу постојећих и недавно откривених извора османског порекла ревидира каталог нишких архијереја у време османске владавине. У чланку се саопштавају библиографски и просопографски подаци који омогућавају да се поуздано идентификују нишки јерарси и што је могуће тачније одреди време њихове управе. Уз чланак је приложен османски документ у којем су пописане старешине Нишке митрополије које су османске власти именовале у раздобљу од 1735. до 1764. Садржај документа приказује смене владика на нишкој катедри у назначеном периоду, али и указује на мало познате реформе, које су османске власти спровеле у Српској православној цркви после 1739. и улогу коју је у спровођењу ових реформи имала хришћанска елита из круга фанариота.

Кључне речи: Нишка епархија, Пећка архиепископија, Османско царство, Јоаникије Караца, фанариоти

Будући да архиве канцеларија Српске патријаршије (1557—1766) и њених епархија нису преживеле доба османске владавине, каталози српских архијереја из тог доба данас су непотпуни. Од средине XIX века генерације историчара улагале су напоре да утврде идентитет, редослед и хронологију управе патријараха, митрополита и епископа Српске цркве, али су резултати њихових напора остали ограничени. Каталог нишких архијереја у раздобљу од 1528. године до укидања аутокефалности Српске цркве (1766), у овом тренутку своди се на 14 имена, која се могу наћи у истраживачким, синтетичким и лексикографским радовима о историји Ниша и Нишке епархије.³ У питању су владике *Гаврило*, *Гаврило Николин*,

---

¹ nebojsa.suletic@bi.sanu.ac.rs

² Чланак је резултат рада у Балканолошком институту САНУ, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години, број: 451-03-66/2024-03 од 26.01.2024.

³ Р. Грујић, *Нишка епархија*, Народна енциклопедија СХС I–IV, Загреб 1925–1929, III, 95–96; прештампано у: С. Милеуснић (ур.), *Азбучник Српске православне*

Георгије, Георгије Поповић, Герасим, Игњатије, Јевтимије, Јоаникије, Калиник, Лонгин, Макарије, Матеј, Никодим и Рувим. Не може се, међутим, за све њих рећи да су поуздано идентификовани нити да је време њихове црквене управе тачно утврђено. У овом чланку биће преиспитани постојећи извори о наведеним јерарсима и биће указано на неке заблуде и грешке у њиховом тумачењу. Биће објашњени разлози због којих су међу нишке архијереје увршћена лица којима ту није место, попут *Антанаса, Антипе, Германа Етолког, Митрофана Григоре* и *Пангелоса*.

Још један разлог због којих је написан овај чланак била је потреба да се научна јавност упозна с једним важним документом за историју Нишке епархије у османско доба. Наиме, у Османском архиву председништва у Истанбулу чува се неколико протокола наређења којима је први дефтердар Порте уређивао односе између државе и архијереја и арбитрао у решавању правних спорова у које су били укључени црквени јерарси. Посредник у односима дефтердара и црквеног клира била је тзв. Канцеларија епископске мукате (*Piskopos Mukata'ası Kalemî*). У једној од ових свезака налази се попис старешина Нишке митрополије, које је први дефтердар именовоа у раздобљу од 1735. до 1764. године.⁴ Списак садржи имена седморице владика којима је у наведеном раздобљу једном или више пута био издат указ о именовању (берат). За свако именовање наведен је податак о томе ко је представком дефтердару покренуо иницијативу за именовање и датум када је донесена одлука о позитивном решењу молбе. Како у највећем броју случајева није пролазило много времена од тренутка када су архијереји изабирани у синоду Српске цркве до тренутка када су узимали исправе од администрације у Цариграду, овај списак не даје само поуздан редослед владичанских именовања, већ и приближну хронологију њихове црквене управе. Захваљујући у највећој мери овим подацима, сачињен је ревидирани каталог нишких архијереја, који је представљен у Табели 1.

Поред тога што је обогатио и хронолошки учврстио каталог владика у другој и трећој четвртини XVIII века, попис старешина Нишке епархије створио је услов за отварање важних питања у вези с реформом сакупљивања црквених прихода на подручју Пећке архиепископије. Пре Аустријско-турског рата 1737–1739. године, било је уобичајено да епархијске старешине буду и црквени пастири и сакупљачи црквених прихода у својој епархији, али и уживаоци једног дела сакупљених добара. После 1739. године османске власти су увеле извесне новине, које су до сада биле уочене једино у Београдској митрополији. Суштина реформе

цркве по Радославу Грујићу, Београд 1993, 197; Д. Бојанић, *Ниш до Великог рата 1683*, у: *Историја Ниша I*, Ниш 1983, 140–143; Р. Тричковић, *Ниш у XVIII веку*, у: *Историја Ниша I*, Ниш, 1983, 239–242; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд 1996, 297; Р. Костић, *Епархија нишка почетком XVIII века*, Пешчаник I, Ниш 2003; В. Вучковић, *Нишка епархија (кратак историјски преглед)*, Ниш 2011; М. Ракоција, *Саборна црква у Нишу: поводом 200 година малог саборног храма*, Ниш 2019, 62–63; Д. Мидић, *Историја Православне епархије нишке*, Ниш 2019.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Kamil Kepeci Tasnifi (=KK), 2542/11, 30.

састојала се у томе што су државне власти додељивале епархијске приходе лојалним лицима из круга цариградских фанариота, а они би за свој рачун именовали већиле који су обављали црквену службу у епархији. На тај начин, османске власти стављале су српске јерархе под чврсту контролу и спречавале могућност њихове сарадње с представницима хабзбуршке и руске државе. Османска грађа показује да је овај облик црквене управе, осим у Београдској био примењен и у Нишкој епархији, коју је патријарх Јоаникије Караџа (1739–1747) држао у закупу од 1742. до 1749. године.

Због ограниченог обима рада у даљем тексту нећемо излагати опширне биографије нишких епископа, што за већину архијереја не би ни било могуће, већ ће пажња бити усмерена на податке који проширују или квалитативно мењају постојећа знања о нишким јерарсима и учвршћују хронологију њихове управе. У завршном делу чланка приказан је факсимил пописа нишких архијереја који су именовани у Цариграду од 1735. до 1766. године с латиничном транскрипцијом и преводом текста на српски језик.

Нишки јерарси

1. Матеј

(помен 1528. и у првој половини марта 1532. године)

О првом архијереју Ниша чије се име помиње у изворима из времена османске владавине, владици Матеју, не може се ништа поуздано рећи. Његово име је с титулом *јетископ нишевски* забележено испод текста одлука, које су наводно архијереји Охридске архиепископије донели на саборима одржаним у Охриду 1528. и у првој половини марта 1532. године.⁵ Аутентичност ових докумената није потврђена другим изворима, а књига из које је Петар Костић преписао њихов текст више није доступна истраживачима. Према Костићевим речима, у питању је био конволут који су чиниле четири заједно повезане књиге. Препис саборских аката налазио се у склопу треће књиге, која је носила наслов *Бъспоминаніе светые Горы Афонске глаголима шъство преведе се сіе Гаврііаомъ священнонокодъ нотаріедъ съборніе цръкве светые Горы нже въ протато*. То указује на могућност да су акта била исписана на Светој Гори, чија је монашка заједница подржавала тежње охридског архиепископа Прохора (око 1525 - 1550) да обнови Охридску архиепископију у границама средњовековне Српске патријаршије. Акта сугеришу да је владика Матеј признавао Прохорову духовну власт и да се противио тежњи смедеревског митрополита Павла, да се српске епархије издвоје из Прохорове јурисдикције.

⁵ П. Костић, *Документи о буни Смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије архиепископији Охридској*, Споменик СКА 56, Сремски Карловци 1922, 36–37.

2. Макарије (помен у децембру 1584. године)

Ни идентификација владике Макарија не може се сматрати поузданом, будући да се ни у једном извору не наводе заједно његово име, податак да је био епископ Ниша и датум када је вршио службу. Најпоузданији наговештај да је крајем XVI века постојао нишки владика Макарије је османски попис прихода у Крушевачком санџаку, где је наведен *митрополит Макарије* као житељ манастира Светих Арханђела код Медвеђе у области Дубочице.⁶ Поред њега, у манастиру је регистрован још један *калуђер* чије име није јасно записано. У једном од двају преписа овог рукописа забележено је да је попис ступио на снагу у првој декади месеца зилхиџа 992. године по Хиџри, што одговара раздобљу од 4. до 12. децембра 1584. године по грегоријанском рачунању.⁷ Како се област Дубочице у XVII веку налазила под јурисдикцијом нишких епископа, разумно је претпоставити да је *митрополит Макарије* био нишки епископ.

Збирка Љ. Стојановића садржи још два помена владике Макарија, које неки истраживачи доводе у везу с митрополитом из османског пописа. Први извор је недатован запис на књизи која се налазила у поседу *нишевског владике Макарија*.⁸ Овај запис Љ. Стојановић је преписао из рукописа који се налазио у библиотеци Карловачке митрополије, али о том рукопису није оставио податке. У другом запису забележен је датум упокојења *архијереја Макарија* (6. октобар 1587. године по старом календару), али није наведено којом је епархијом овај владика управљао.⁹ Како је у последњим деценијама забележено више српских епископа с овим именом, не може се поуздано рећи да је овде реч о епископу Ниша.

3. Георгије (помен 1597. године)

Трећа за редом идентификација која се не може сматрати поузданом односи се на епископа Георгија. Једини извор о овом архијереју објављен је у Стојановићевој збирци, а запис је са странице рукописног Псалтира који се почетком XX века налазио у храму Св. Јована у банијском селу Свиници преписао Димитрије Николајевић Оклобџија. У запису се саопштава да је рукопис завршен 11. августа 1597. (по старом календару) „въ области Нишевскои выше села Горни Матевци въ храме святаго Предтечи (...) при всеосвященномъ епископѣ крѣ Георгію“.¹⁰ Запис на први поглед изгледа аутентично, будући да је храм Св. Јована у Горњим Матејевцима познат у

⁶ О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 43.

⁷ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, Tapu Tahrir Defterler 95 (Eski 447), 15r.

⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I–VI, Сремски Карловци 1902–1926. (= ССЗН), II, запис бр. 4393.

⁹ ССЗН I, запис бр. 795.

¹⁰ Код Стојановића је регистрован као Ђорђе. ССЗН IV, запис бр. 6464.

литератури.¹¹ Али на известан опрез позива нејасан наставак текста. „Тогда ђрн шпленише и запалнише град сврѣлагъ и порокнише месеца юл ѿ“. Ова недовољно јасна информација и недовршена реченица у наставку „ѿше шарука (...)“, стварају простор за сумњу да Д. Оклобција можда и није најтачније саопштио запис. Како је ово једини извор о епископу Георгију, а његово читање није могуће проверити, разумно је задржати одређене резерве у погледу идентификације ове личности.

4. Герасим (помен 1645, умро 21. марта 1649. године)

Први нишки архијереј из времена османске владавине за кога се може рећи да је поуздано идентификован је Герасим. Први пут је поменут у запису из 1645. године у којем се наводи да је власник једног Четворојеванђеља био *нишевски јепискуп Герасим*.¹² Упокојио се 21. марта 1649. године (по старом календару), о чему сведочи натпис на зиду припрате у цркви манастира Грачанице.¹³ Овај податак потврђују османски извори, који сведоче да је због упокојења митрополита Герасима, његов наследник Гаврило уплатио таксу за издавање берата.¹⁴

5. Гаврил (ступио на дужност 1649. године)

Иста белешка једини је извор у којем се помиње митрополит Гаврило, који је 3. цумадаулахира 1059. године (16. јун 1649. године по новом календару) у Цариграду платио таксу за издавање берата од 4000 акчи.¹⁵

6. Лонгин (помен 1651. године)

Нишки владика Лонгин поуздано је идентификован, будући да је сачуван запис да му је 4. маја 1651. године (по старом календару) српски патријарх Гаврило (1649–1655) даривао рукопис Архијерејског чиновника из библиотеке манастира Грачанице.¹⁶ Закључак Р. Тричковић да је Лонгин

¹¹ М. Ракоција, *Манастир Св. Јована изнад села Горњи Матејевац код Ниша*, Гласник Друштва конзерватора Србије 18 (1994), 117–121; Исто, *Црква Св. Јована изнад Горњег Матејевца њена архаична триконхална основа*, у: Ниш и Византија XVIII, Ниш 2020, 121–158.

¹² ССЗН I запис бр. 1402.

¹³ ССЗН I, запис бр. 1402, IV, бр. 6851.

¹⁴ Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ 320, Одељење историјских наука 2, Београд, 1980, 151.

¹⁵ Исто.

¹⁶ ССЗН I, запис бр. 1471. Рукопис се данас налази у Библиотеци Српске патријаршије (Рс 134).

припадао породици Бранковића и реконструкција његовог живота коју је опширно представила у једном од својих чланака, немају утемељење у изворима.¹⁷

7. Рувим (помен 1680–1692. године)

Поуздано је идентификован и нишки владика Рувим, који се помиње у неколико записа из последњих деценија XVII века. Најзначајнији су његови својеручни записи. Најпре на рукописном Типику, где се као *јепископ нишевски* потписао 1680. и 1692. године.¹⁸ А потом на рукописном минијеу из библиотеке Цетињског манастира, у којем је 1689. године саопштио да је због „велике несреће“ напустио Нишку и Лесковачку епархију којом је до тада управљао и избегао на Цетиње.¹⁹ Епархију је, вероватно, напустио на почетку Рата Свете лиге (1683–1699), будући да су османске власти 1684. године именовале владика Јевтимија за старешину Нишке епархије. На њега се, по свој прилици, односи и једна недатована белешка у Поменику из цркве Св. Николе у Бијелом Пољу.²⁰

8. Јевтимије (именован 1684. године)

До недавно је једини извор о управи владике Јевтимија Нишком епархијом био запис у штампаном великопосном Триоду из некадашње библиотеке манастира Девича. Текст записа објавио је у другој половини XX века руски дипломата Иван Јастребов.²¹ Како је књига, по свој прилици, уништена у време Другог светског рата, аутентичност објављеног текста није могуће проверити.²² Запис се састојао из две реченице, које је Јастребов посматрао као засебне целине. Део записа у којем се помиње владика Јевтимије наводно је настао 7100. године по византијској, односно 1592. године по хришћанској ери: „Да се зна сна кнѣга глагољѣди Триходѣ кѣр попа Бѣнка и покѣлонн мѣ є вѣладика нишевѣѣски и лесковачѣки кѣр єтнѣдїє вѣ лето .џр“. Ј. Стојановић је, међутим, сматрао да запис чини целину са следећом

¹⁷ Р. Тричковић, *Митрополит Лонгин Бранковић*, Историјски часопис 34 (1987), 159.

¹⁸ ССЗН IV, записи бр. 7044 и 7045. Ј. Стојановић публиковао је запис према препису Драгутина Костића. Рукопис се у то време налазио у Руској националној библиотеци у Санкт-Петербургу.

¹⁹ Д. Вуксан, *Рукописи Цетињског манастира*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области 1, Скопље 1936, 203. Претходна издања: ССЗН I, запис бр. 1908; IV, запис бр. 7165.

²⁰ Д. Анастасијевић, *Споменици из старих цркава у „Санџаку“ неиздани или с погрешкама издани*, Богословље VI (1931), 69.

²¹ И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве у Старој Србији*, Гласник СУД 42 (1875), 354.

²² Ј. Пузовић, *Покушај реконструкције рукописне збирке манастира Девича*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 81 (2015), 93–109.

реченицом и да је настао у време Рата Свете лиге: „Бъ то лето пондоше Турьци на Бѣтъ ничьгоже не полѣчише къ таже времена висть турьскн царь султаны Мехъмедъ благочестивнже Петарь немачькн Игнациѣ Леопод.“²³ Проблем датирања овог записа решио је један документ из Канцеларије епископске мукате, који открива да је Јевтимије именован за старешину Нишке епархије 19. мухарема 1096. (26. децембра 1684).²⁴

9. Јоаникије (1702–1734)

О митрополиту Јоаникију опширно смо говорили у прошлогодишњем зборнику, па је сада довољно навести само неколико најосновних података о његовој црквеној управи.²⁵ Владика Јоаникије ступио је на чело Нишке епархије одлуком које су османске власти донеле 25. зулкадеа 1113. (23. април 1702) на молбу патријарха Калиника I (1691–1710). Више од тридесет година био је посвећен обнови црквене инфраструктуре у својој епархији и формирању новог митрополијског газдинства, који су уништени за време Рата Свете лиге. Био је главни ктитор нове катедрале Св. Николе, која је обновљена 1722, а заслужан је и за добијање дозволе за градњу цркве Св. Прокопија у Прокупљу. Због великих трошкова за изградњу катедрале, био је приморан да закључује позајмице код османских банкара под веома неповољним условима, због чега је своме наследнику Георгију Поповићу оставио дуг од преко 5.000 грошева.

10. Георгије Поповић (1735–1737)

Нишку катедру је од владике Јоаникија наследио митрополит Георгије Поповић, који је на тај положај постављен на основу молбе патријарха Арсенија Јовановића (1724–1748) 10. сафера 1148. (2. јул 1735). Био је један од истакнутијих српских архијереја свога времена, земљак и сарадник патријарха Арсенија Јовановића, с којим је током Аустријско-османског рата 1737–1739. године помагао војно-обавештајне активности хабзбуршке војске. Компромитован сарадњом са султановим непријатељима, приморан је да 1737. године са патријархом и хабзбуршким трупама напусти територију Османског царства и настани се у Краљевини Угарској, где је од 1744. године до упокојења 1757. године обављао службу темишварског епископа. За разлику од других владика Ниша о животу Георгија Поповића сачуван је нешто обимнији корпус извора, па је његова биографија била предмет већег броја научних студија.²⁶

²³ ССЗН I, записи бр. 824 и 825; IV, запис бр. 7090.

²⁴ Н. С. Шулетић, *Подаци о бератима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у дефтеру прихода Канцеларије црквених муката (ВОА, КК 2542-33)*, Српске студије 1 (2010), 181–182.

²⁵ Н. С. Шулетић, *Нишки и топлички владика Јоаникије (1702–1734)*, Ниш и Византија 21 (2023), 543–558.

²⁶ Међу објављеним српским изворима о владици Георгију Поповићу треба

11. Јоаникије Караца (1742–1749)

Новину у познавању историје Српске цркве у Османском царству представљају сазнања о променама њеног правног статуса после окончања Аустријско-османског рата 1737–1739. године. Новија истраживања показала су да је прелазак патријарха Арсенија Јовановића, нишког владике Георгија, рашког Јевтимија и ужичког Алексија на територију хабзбуршке Краљевине Угарске довео до тренутног заокрета Порте у односу према Српској цркви. Неповеће које је Порта гајила према српским јерарсима од времена Рата Свете лиге, сада је довело до конкретних потеза. Управа над обезглављеном Српском црквом препуштена је грчким и хеленизованим трговачким породицама из цариградске четврти Фанара, који су од средине XVII века стицали поверење османског двора и постепено преузимали вођење османске дипломатије. Нови пећки патријарх изабран је у Цариграду, без консултовања с представницима српског клира. Избор је пао на Јоаникија, протосинђела Васељенске патријаршије из фанариотске породице Караца.²⁷ Нови патријарх рукоположен је у Цариграду, где је 13. мухарема 1152. (22. април 1739) заповеђено да му се изда берат.²⁸

Крупне промене уведене су и у управу појединим епископијама, чији су приходи претворени у личне дохотке државних службеника, којима је држава дала право да именују и обавезу да контролишу рад епископа. Овај облик рентирања епископских муката није био уобичајен у Османском царству пре 1739. године, а најпре је уведен у Београдској митрополији, где су епархијски приходи до 1756. године сукцесивно издавани у закуп фанариотским првацима. Најпре драгоманима Порте Александру Гики (у служби: 1727–1740) и Јанакију Теодору Калимакију (у служби: 1741–1750), а потом патријарху Јоаникију Караца (1739–1747). Девет година после

поменути: ССЗН II, записи бр. 2377, 2676, 2793, 2988, 2997 и 3000; П. Момировић, *Стари српски записи и натписи из Војводине*, I, Нови Сад 1993, записи бр. 676, 677, 678, 795, 796, 854, 950, 957; и нарочито Ј. Хаџи-Васиљевић, *Тевтери Нишке митрополије (од 1727–1737 год)*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, I, Скопље 1936, 35–76. Један је од малобројних српских архијереја чији је берат сачуван до данашњих дана: Љ. Чолић, *Турски документи за историју Српске православне цркве. Фонд Глише Елезовића*, Приштина 1996, 60–63. Од важнијих радова о Георгију Поповићу овом приликом можемо поменути: *Сказаније*, Гласник Друштва србске словесности VI (1854) 75–76; Д. Руварац, *О прелазу владике нишког Георгија Поповића на ову страну*, Српски Сион (1906) 537–538; М. Марковић, *Георгије Поповић епископ нишко-белоцрквански (1735-1737) и темишварски (1745-1757)*, Ниш 1933; Ј. Хаџи Васиљевић, *Ђорђе Поповић нишки митрополит (1735–37) а темишварски епископ (1742–57)*, Гласник Историског друштва у Новом Саду (1935), 257–263; С. Костић, *Грбови епископа и грађана темишварских у православном српском Саборном храму темишварском 1757–1838*, Темишвар 1938, 10–13; Љ. Пузовић, *Синђелија владике Георгија Поповића издата темишварском свештенику Томи Павлову*, Археографски прилози 35 (2013), 169–181; Д. Мидић, *Историја Православне епархије нишке*, 49–54.

²⁷ Д. Алексијевић, *Прилози за историју српске цркве*, Весник српске цркве (1909), 755; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* I, 357.

²⁸ Н. С. Шулетић, *Именовања пећких патријараха (1691–1766)*, ЗМСИ 104 (2/2021), 60–61.

одласка с положаја пећког патријарха, Јоаникије Караца је предложио Порти да се на положај београдског митрополита именује његов егзарх Викентије Стефановић.²⁹

До сада није било познато да је патријарх Јоаникије на исти начин контролисао и Нишку епархију. У архиви Канцеларије епископске мукате сачуван је документ који сведочи о томе да је 9. зилкадеа 1154. (16. јануар 1742) Јоаникије добио берат за службу пећког патријарха за који је платио пешкеш од 100.000 акчи, али и берат за службу нишког митрополита (!) за који је платио пешкеш од 4.000 акчи.³⁰ Када је управу Пећком патријаријом препустио скопском митрополиту Атанасију, задржао је Нишку епархију. Истога дана када је Атанасије именован за патријарха, 17. ребиулевела 1160. године (29. март 1747), Јоаникије је постављен за митрополита Ниша.³¹ Када се повукао с овог положаја, Порта је на његов захтев 5. џемазиулевела 1162. (23. април 1749) за нишког владику поставила Гаврила Николића. Јоаникије је преузео управу у епархији Халкидона, а у пролеће 1761. године постао васељенски патријарх.³² У мају 1763. године је смењен и интерниран на Свету Гору, а затим је својим новцем откупио и обновио манастир Св. Ђорђа на острву Халки (Heubeliada), где је умро у дубокој старости 1793. године.

12. Гаврило

(1749–1752, 1758–1760, 1761–1763, 1764–1777)

Владика Гаврило се у српским изворима помиње као митрополит Ниша 27. јуна 1752. (по старом календару), када је у Пећкој патријаршији учествовао у обреду рукоположења Пајсија Лазаревића за старешину Босанске митрополије.³³ Премда је био Грк с Патмоса, у Српској цркви остварио је запажену каријеру. У два наврата обављао је дужност пећког патријарха. Први пут од јесени 1752. године до јесени 1756. године и још једном од лета 1757. до пролећа 1758. године.³⁴ Пошто је на престолу наследио Гаврила II Михајловића, османски чиновници су га називали „другим“ Гаврилом (diğər Gavril). У српској историографији означава се као патријарх Гаврило III, мада он себе никада није означио као „трећег“. За митрополита Ниша именован је четири пута. Најпре 5. џемазиулевела 1162 (23. април 1749), потом 7. рамазана 1171. (15. мај 1758), 29. зулхицеа 1174. (1. август 1761) и 29. шабана 1177. (3. март 1764). Један је од четворице архијереја који су од султана Мустафе III (1757–1774) тражили

²⁹ Н. С. Шулетић, *Београдска митрополија у закупу фанариота (1739–1756)*, ЗМСИ 108 (2/2023), 75–91.

³⁰ ВОА, D. PSK 16/97.

³¹ ВОА, КК 2542/5, 11.

³² Н. Çolak, Е. Bayraktar Tellan, *The Orthodox Church as an Ottoman Institution*, 169, 298.

³³ ССЗН II, запис бр. 3022. Рукопис је описан у: V. Mošin, S. Trlajić, *Ćirilski spomenici u Bosni i Hercegovini*, Naše starine VI (1959), 74.

³⁴ Н. С. Шулетић, *Именовања пећких патријараха*, 62–63.

укидање Пећке патријаршије. Када је патријаршија укинута 11. септембра 1766, године на предлог васељенског патријарха Самуила (1763–1768) издат му је нови берат за нишког митрополита 26. ребиулахира 1180. године (1. октобар 1766).³⁵ Није познато када се повукао из службе, а умро је на родном Патмосу 1777. године. Иако је био једна од најзначајнијих личности у Српској цркви у трећој четвртини XVIII века, још увек није написана његова критичка биографија.³⁶

13. Калиник (1752–1753)

Р. Тричковић утврдила је да је после преласка нишког владике Гаврила на положај пећког патријарха крајем 1752. године, његову катедру преузео владика Калиник. У протоколу Канцеларије епископске мукате регистрована је молба којом је нови патријарх покренуо процедуру за Калиниково именоване и заповест којом је 19. мухарема 1166. године (26. новембар 1752) Калиник именован за митрополита Ниша. Именоване се догодило свега шест дана после постављања Гаврила на положај патријарха, па се може претпоставити да су двојица архијереја били у блиским односима. После непуних годину дана на његово место је, такође на предлог патријарха Гаврила, 24. шабана 1166. (26. јун 1753) постављен владика Никодим. Калиник је по свој прилици остао у патријарховој близини, пошто је 24. марта 1754. године (по старом календару) сакупљао патријарашку мирију у околини Бијелог Поља.³⁷ Вероватно је то чинио и на подручју Нишке епархије, због чега је митрополит Никодим уложио двору најмање две жалбе, које су биле у процедури 24. зулхицеа 1166. године (22. октобар 1753) и 27. ребиулевела 1167. (22. јануар 1754).³⁸ Претпоставке Р. Тричковић о томе да је управљао обновљеном Топличком епархијом немају утемељење у изворима.³⁹ Када је београдски владика Пајсеј постављен за пећког патријарха, 3. ребиулахира 1171. године (15. децембар 1757) именован је за новог београдског владика. У актима који су настали током ове процедуре експлицитно је наведено да је *бивши митрополит Ниша* (sabika Niš metropolidi).⁴⁰ На положај пећког патријарха постављен је 29. цемазиулахира 1177. године (4. јануар 1764). Подношењем оставке на ту дужност започео је процедуру укидања Пећке патријаршије.⁴¹

³⁵ ВОА, КК 2542/17, 16.

³⁶ Љ. Чолић, *Пећка патријаршија под управом патријарха Гаврила Другог (Трећег) (1753–1755)*, Крагујевац 1998.

³⁷ *Записи у Цркви светог Николе у Никољцу код Бијелог Поља*, у: Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, I, Скопље 1936, 238.

³⁸ Љ. Чолић, *Пећка патријаршија*, 62–64.

³⁹ Р. Тричковић, *Ниш у XVIII веку*, 241.

⁴⁰ ВОА, КК 2542/15, 43.

⁴¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве I*, 421–450.

14. Никодим
(1753–1754)

Владика Никодим постављен је за нишког митрополита одлуком османских власти 24. шабана 1166. године (26. јун 1753). Убрзо по ступању на дужност сукобио се с претходним митрополитом Калиником, а вероватно и патријархом Гаврилом око права на убирање новца у Нишкој епархији. У протоколу примљених жалби православних архијереја, свега два дана пре Никодимове (24. зулхиџеа 1166) заведена је 22. зулхиџеа 1166. године (20. октобар 1753) жалба патријарха Гаврила на неименовано лице које му оспорава право на убирање црквених прихода у Пећкој патријаршији.⁴² Никодимова жалба властима поново је била у процедури 27. ребиулевела 1167. године (22. јануар 1754). Током наредних месеци поднео је оставку на дужност нишког владике и црквену каријеру наставио у Васељенској патријаршији.⁴³

15. Игњатије
(1754–1758, 1760–1761)

Пре него што је ступио на чело Нишке епархије, владика Игњатије био је у служби патријарха Антиохије са звањем архимандрита. За владикау Ниша изабран је и рукоположен по одлуци Синода Васељенске патријаршије из октобра 1754. године.⁴⁴ Османски извори показују да је владика Игњатије два пута именован за нишког митрополита. Први пут 10. ребиулевела 1168. (25. децембар 1754) на молбу патријарха Гаврила, а други пут 17. џемазиулевела 1174. (25. децембар 1760) на молбу пећког патријарха Кирила (1758–1762). Због ступања на престо султана Мустафе III (1757–1774) купио је потврдни берат 19. шабана 1171. (28. април 1758).⁴⁵

16. Стефан
(1763–1764)

Митрополит Стефан за сада се помиње једино у нашем списку именованих митрополита Ниша, где се наводи да је за владикау постављен 17. шабана 1176. (3. март 1763), на основу молбе коју је Канцеларији епископске мукате поднео пећки патријарх Василије Бркић (1762–1763).

Погрешне идентификације

У литератури су присутна и имена неколико погрешно идентификованих нишких архијереја, па је ово прилика да се укаже на те

⁴² ВОА, КК 2542/6, 62.

⁴³ Д. Мидић, *Историја Православне епархије нишке*, Ниш 2019, 60.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Љ. Чолић, *Пећка патријаршија под управом патријарха Гаврила Другог (Трећег) (1753–1755)*, Крагујевац 1998, 29–31, 62–65, 84–89.

грешке и објасне узроци који су довели до њиховог настанка. Најстарији међу овим примерима је непостојећи владика *Пангелос*. Ово име први пут се среће у збирци регести османских докумената из средине XIX века. Описујући брат нишког владике Георгија Поповића, издавач регести погрешно је протумачио име упокојеног нишког архијереја Јоаникија, које се у османским документима углавном бележи у облику Јаникије/Јанићије и одлучио се за необудљиво решење *Пангелос*. Настанку грешке допринела је навика османских писара да лична имена записују без дијакритичких тачака а понекад и с непажљивим обликовањем слова.⁴⁶ Превод поменутог брата издала је Љиљана Чолић, која је новим читањем текста практично искључила владика *Пангелоса* из каталога нишких архијереја.⁴⁷ Попис именованих нишких митрополита, као и низ других извора српског и османског порекла сведоче да је Георгије Поповић наследио нишку катедру од упокојеног владике Јоаникија.⁴⁸

Други непостојећи нишки јерарх чије се име јавља у литератури је *Антанас*. Њега је прва поменула Р. Тричковић, запазивши да је на основу молбе патријарха Гаврила 26. октобра 1754. године био издат брат „новом нишком митрополиту, са образложењем да је свргнути Никодим радио противно обреду и нанео штету поретку митрополије, па су „сви изабрали монаха Антанаса“.⁴⁹ Иако Р. Тричковић није навела извор из којег је преузела ове податке, нема сумње да у питању документ из протокола Канцеларије епископске мукте који је нешто касније објавила Љ. Чолић. И овај документ садржи фразу о Никодимовој кривици коју је означила Р. Тричковић, као и податак да је новом митрополиту издат брат 10. мухарема 1168. (27. октобар 1754).⁵⁰ Несумњиво је да се ради о истој особи, али у издању Љ. Чолић као власник брата јасно је уписан монах Игњатије, баш као и у попису именованих нишких владика у прилогу овог чланка. Исти разлози доказују да је погрешна и недавно изнесена претпоставка да би се *Антанасово* име могло читати као *Антипа*.⁵¹

Још двојица архијереја које треба искључити из каталога нишких владика су Герман Етолски и Митрофан Григора. У питању су јерарси који се не помињу у српским изворима, будући да нису припадали Српској, већ Васељенској патријаршији. Забуна је настала због тога што се у грчким актима на сличан начин пишу топоними Ниш (Νίσσα) и Ниса (Νύσσα). Герман и Митрофан у ствари су били титуларни епископи кападокијске Нисе у Малој Азији, а њихова титула чувала је спомен на епархију којом је у IV веку управљао прослављени хришћански богослов Григорије Ниски.

⁴⁶ Изводи из Турских докумената у Карловачкој архиви, Гласник ДСС XI (1859), 187–188.

⁴⁷ Љ. Чолић, *Турски документи*, 60–63.

⁴⁸ Н. Шулетић, *Нишки и топлички владика Јоаникије*, 555–557.

⁴⁹ Р. Тричковић, *Ниш у XVIII веку*, 239.

⁵⁰ „(...) Nikodimos rāhib āyinlerinin hilāfi hareket idüp mitrepolidlik nizâmına halel virmekle (...)“, Љ. Чолић, *Пећка патријаршија под управом патријарха Гаврила Другог (Трећег) (1753–1755)*, Крагујевац 1998, 29–31, 62–65, 84–89.

⁵¹ Д. Мидић, *Историја православне епархије нишке*, Ниш 2019, 60.

Њихова служба уздигнута је 1692. године у ранг митрополита, због чега се Герман помиње као епископ, а Митрофан као митрополит Нисе. Праксу избора викарних епископа који су у титулама имали називе древних Цркава, Васељенска патријаршија започела је крајем прве половине XV века. Титуларни епископи су углавном служили као помоћници митрополитима с пуном влашћу, а титуларни митрополити обављали су различите послове по налогу васељенског патријарха у Цариграду.⁵² Замена двају топонима у нашој историографији први пут се среће у раду Димитрија Алексијевића, који је почетком XX века из кодекса Васељенске патријаршије исписао извештај број докумената значајних за историју Српске цркве. Међу ова документа грешком је унео и грађу која се односи на владике кападокијске Нисе.⁵³ Замена топонима јавља се и у текстовима других аутора.

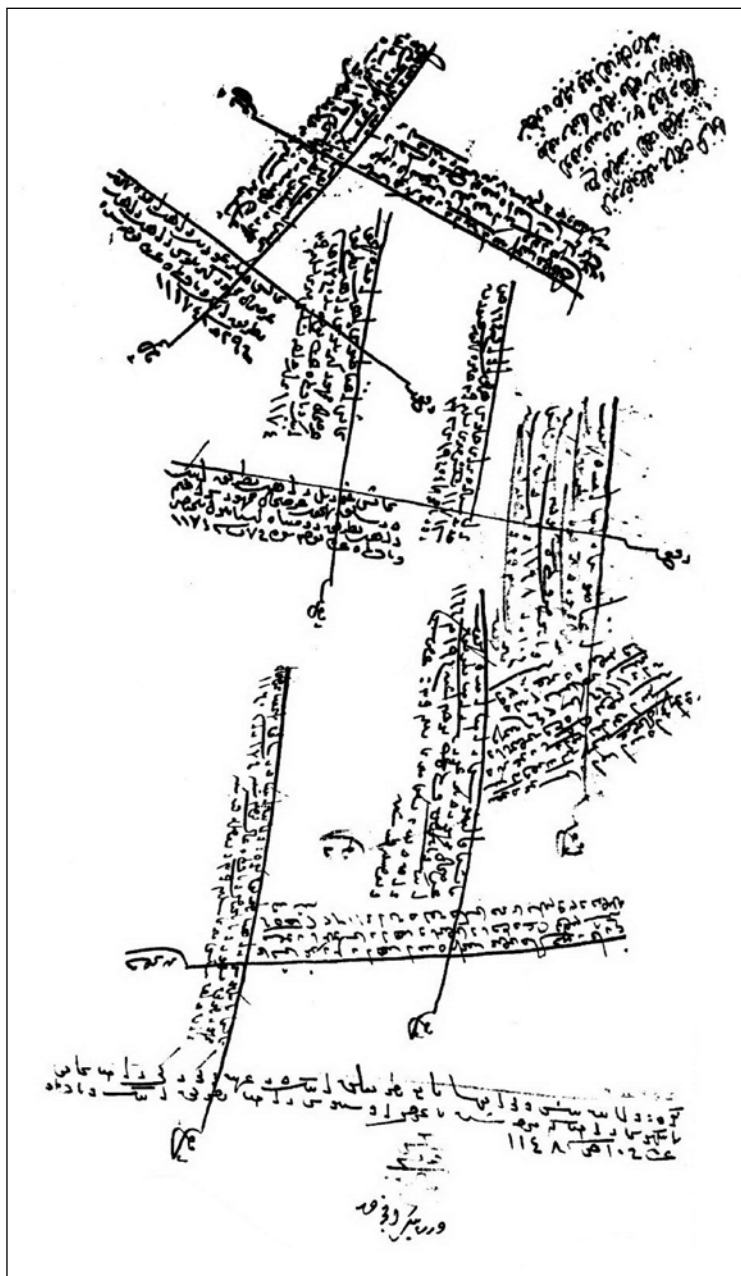
⁵² D. Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate. A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs*, Rockville 2009, 164.

⁵³ Д. Алексијевић, *Патријаршијска акта од 1564. до 1863. године*, Весник Српске цркве (1907), 870–871.

Табела 1. Старешине Нишке епархије, 1528–1766.

ИМЕ АРХИЈЕРЕЈА	ГОДИНЕ УПРАВЕ	ДАТУМ ИМЕНОВАЊА	
		ПО ХИЦРИ	ПО ГРЕГОР. КАЛЕНДАРУ
Матеј	*1528, *1532.	—	—
Макарије	*1584.	—	—
Георгије	*1597.	—	—
Герасим	*1645, †1649.	—	—
Гаврил	*1649.	—	16. VI 1649.
Лонгин	*1651.	—	—
Јефтимије	*1684.	19. M 1096.	26. XII 1684.
Рувим	*1687.	—	—
Јоаникије	1702–1734.	25. Za 1113.	23. IV 1702.
Георгије Поповић	1735–1737.	10. S 1148.	2. VII 1735.
Јоаникије Караца	1739–1747. (патријарх)	9. Za 1154.	16. I 1742.
	1747–1749. (владика)	17. Ra 1160.	29. III 1747.
Гаврил (1. пут)	1749–1752.	5. Ca 1162.	23. IV 1749.
Калиник	1752–1753.	19. M 1166.	26. XI 1752.
Никодим	1753–1754.	24. § 1166.	26. VI 1753.
Игњатије (1. пут)	1754–1758.	10. Ra 1168.	25. XII 1754.
Гаврил (2. пут)	1758–1760.	7. N 1171.	15. V 1758.
Игњатије (2. пут)	1760–1761.	17. Ca 1174	25. XII 1760.
Гаврил (3. пут)	1761–1762.	29. Z 1174.	1. VIII 1761.
Стефан	1762–1763.	17. § 1176.	3. III 1763.
Гаврил (4. пут)	1763–1777.	29. § 1177.	3. III 1764.

ПРИЛОГ
Списак именованих старешина Нишке митрополије
од 1735. до 1764. године
(ВОА, КК 2542/11, 30)
[ФАКСИМИЛ:]

[ТРАНСКРИПЦИЈА:]

Mitrepolidlik-i kefere-i vilâyet-i Niş ve tevâbi‘hâ tâbi‘-i patriklik-i İpek der-ühde-i Gorgi râhib becâyeş Yanikios râhib ki mürd şude bâ-‘arz-ı Arsenios râhib patrik-i İpek ve bâ-fermân-ı ‘âlî fi 10 S sene 1148. Pişkeş-i kadîm 4.000 akçe.

Ref̄ şude becâyeş Yanikios râhib patrik-i kefere-i vilâyet-i İpek der-sâbık ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr patrik-i mesfûr ve bâ-telhîs ve bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi 17 Ra sene 1160. berât dade pişkeş-i miri teslîm-i hazîne ve tevcîh kayd şude.

Kasr-ı yed becâyeş Gavril râhib âmede ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr fârîğ-ı mesfûr Yanikios râhib ve telhîs ve bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi 5 Ca sene 1162. berât dade pişkeş-i miri teslîm-i hazîne ve tevcîh kayd şude.

Ref̄ şude becâyeş Kalinikos râhib âmede ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr diğêr Gavril râhib patrik-i İpek ve bâ-telhîs ve bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi 19 M sene 1166. berât dade pişkeş-i miri teslîm-i hazîne-i ‘âmiri ve tevcîh kayd şude.

Ref̄ şude [becâyeş] Nikodimos râhib âmede ez-ân-sebeeb ki kasr-ı yed kerde ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr diğêr Gavril râhib patrik-i İpek ve bâ-telhîs ve bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fermûde fi 24 Ş sene 1166. berât dade pişkeş-i miri teslîm-i hazîne-i ‘âmiri ve tevcîh kayd şude.

Ref̄ şude [becâyeş] İgnatios râhib âmede ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr diğêr Gavril râhib patrik-i İpek ve bâ-telhîs ve bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi 10 Ra sene 1168. berât dade pişkeş-i miri teslîm-i hazîne-i ‘âmiri ve tevcîh kayd şude.

Berât-ı cedîd-i sitâde berâ-y-ı cülûs-ı hümayûn el-vâki‘ fi 16 S sene 1171. pişkeş-i miri teslîm-i hazîne-i ‘âmiri ber-mûceb-i sûret-i rûznâmçe-i hümayûn fi 19 Ş sene-i minhu.

Ref̄ şude becâyeş Gavril râhib patrik-i İpek der-sâbık ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr Serafim râhib patrik-i Rûmiyân-ı İstanbul bâ-telhîs ve bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi 7 N sene 1171.

Ref̄ şude becâyeş İgnatios râhib âmede ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr Kirilos râhib patrik-i İpek ve bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi 17 Ca sene 1174. berât dade pişkeş-i miri teslîm-i hazîne.

Ref̄ şude becâyeş diğêr Gavril râhib âmede ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr Kirilos râhib râhib (!) patrik-i İpek ve bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi 29. Z sene 1174.

Ref̄ şude becâyeş İstefanos râhib âmede ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr Vasiliios patrik-i İpek ve tevâbi‘hâ bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi 17. Ş sene 1176. berât dade pişkeş-i miri teslîm-i hazîne-i ‘âmiri ve tevcîh kayd şude.

Ref̄ şude becâyeş diğêr Gavril râhib âmede ber-mûceb-i ‘arz-ı hâl-i memhûr Kalinikos patrik-i İpek ve tevâbi‘hâ bâ-fermân-ı ‘âlî tevcîh şude fi selh-i Ş sene 1177. berât dade pişkeş-i miri teslîm-i hazîne ve tevcîh kayd şude.

*

İşbu mitropolitlik bâ-fermân-ı 'âlî İstanbul Rûm Patrikliğine ilhâk olındığına binâ'en otuz dört kırk zebire müceddeden kayd olunup patrik-i mes-fûrun iltizâmına dâhil sâ'ir mitropolitlerin şurûtları tasrîhiyle müceddeden ibkâ berâtı virilmiştir.

[ПРЕВОД:]

Митрополија неверника области Ниша и подручних места, припада Пећкој патријаршији. У обавези је монаха Ђорђа [који је именован на дужност] уместо монаха Јаникија који је умро. [Именован је на основу] молбе пећког патријарха монаха Арсенија и високе заповести од 10. сафера 1148. године (2. јул 1735). [Плаћен је] стари пешкеш од 4.000 акчи.

Смењен је. Уместо њега [именован је] монах Јаникије, бивши патријарх неверника области Пећи. Именовање је [извршено] на основу печатом оверене молбе поменутог патријарха, на основу телхиса (сажетка молбе) и високе заповести од 17. ребиулевела 1160. године (29. март 1747). Именовање је регистровано, миријски пешкеш предат царској ризници и уручен берат [митрополиту].

Поднео је оставку. Уместо њега је дошао монах Гаврил. Именован је на основу печатом оверене молбе поменутог умировљеника, монаха Јаникија, на основу телхиса и високе заповести од 5. цемазиулевела 1162. године (23. април 1749). Именовање је регистровано, миријски пешкеш предат царској ризници и уручен берат [митрополиту].

Смењен је. Уместо њега је дошао монах Калиник. Именован је на основу печатом оверене молбе пећког патријарха Другог Гаврила, телхиса и високе заповести од 19. мухарема 1166. године (26. новембар 1752). Именовање је регистровано, миријски пешкеш предат државној ризници и уручен берат [митрополиту].

Смењен је. [Уместо њега] дошао је монах Никодим. Пошто се повукао [с положаја], на основу печатом оверене молбе пећког патријарха, монаха Другог Гаврила, телхиса и високе заповести заповеђено је да се именује 24. шабана 1166. године (26. јун 1753). Именовање је регистровано, миријски пешкеш предат државној ризници и уручен берат [митрополиту].

Смењен је. [Уместо њега] је дошао монах Игњатије. Именован је на основу печатом оверене молбе пећког патријарха Другог Гаврила, телхиса и високе заповести од 10. ребиулевела 1168. године (25. децембар 1754). Именовање је регистровано, миријски пешкеш предат државној ризници и уручен берат [митрополиту].

Узет је нови берат због владаревог устоличења 16. сафера 1171. године (30. октобар 1757). Миријски пешкеш је предат царској ризници на основу извода из царског дневника прихода од 19. шабана исте године (28. април 1758).

Смењен је. Уместо њега [именован је] бивши пећки патријарх Гаврил. Именован је на основу печатом оверене молбе грчког патријарха Истанбула, монаха Серафима, телхиса и високе заповести од 7. рамазана 1171. године (15. мај 1758).

Смењен је. Уместо њега дошао је монах Игњатије. Именован је на основу печатом оверене молбе пећког патријарха, монаха Кирила и високе заповести од 17. демазиулевела 1174. године (25. децембар 1760). Именовање је регистровано, миријски пешкеш предат државној ризници.

Смењен је. Уместо њега је дошао монах Други Гаврил. Именован је на основу печатом оверене молбе пећког патријарха монаха Кирила и високе заповести од 29. зилхицеа 1174. године (1. август 1761).

Смењен је. Уместо њега је дошао монах Стефан. Именован је на основу печатом оверене молбе монаха Василија, патријарха Пећи и подручних места и на основу високе заповести од 17. шабана 1176. године (3. март 1763). Именовање је регистровано, миријски пешкеш предат државној ризници и уручен берат [митрополиту].

Смењен је. Уместо њега је дошао монах Други Гаврило. Именован је на основу печатом оверене молбе монаха Калиника, патријарха Пећи и подручних места и високе заповести од последњег дана шабана 1177. године (3. март 1764). Именовање је регистровано, миријски пешкеш предат државној ризници и уручен берат [митрополиту].

*

Када је ова митрополија високом заповешћу присаједињена Грчкој патријаршији Истанбула, поново је регистровано 34–40 [раније] уписаних [митрополија]. [Сада је] издат нови потврдни берат с [истим] одредбама које су објављене [у бератима] других митрополита који су у закупу поменутог патријарха.

Nebojša S. Šuletić

(Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade)

BISHOPS AND METROPOLITANS OF NIŠ (1528–1766)

The purpose of the article is to provide a more complete and accurate catalog of the bishops of the Serbian Orthodox Church (Ipek patrikliği) who served in Niš during Ottoman rule from 1528 till 1766. It is based on both existing and recently discovered sources of Serbian, Greek, and Ottoman origin. The article includes bibliographic and prosopographic data that can be used to reliably identify the Hierarchs of Niš and determine the exact time of their administration as accurately as possible. Additionally, the article includes an Ottoman list of the confirmed Metropolitans of Niš from 1735 to 1766, which provides valuable information on changes in the head of the Metropolitanate of Niš during this time. The document offers insight into the reforms that the Ottoman authorities implemented in the Serbian Church after 1739 and the role played by the Christian elite from the circle of Phanariots in implementing those reforms.